

ЩО НАМ ВІДОМО ПРО ІНДОЛОГІЧНИЙ ІНТЕРЕС АКАДЕМІКА МИХАЙЛА КАЛИНОВИЧА (до 120-річчя від дня народження)

Завгородній Ю. Ю.

Вступ. У радянський період гуманітарні науки в Україні ще розвивались у специфічних умовах, зумовлених пануючою марксистсько-ленінською ідеологією. Відтак, деякі науки або, точніше сказати, квазінауки, як-от науковий атеїзм, науковий комунізм й історія КПРС не тільки штучно з'являлись на світ, а й набули відчутної державної підтримки і навіть певної популярності у наукових колах і суспільстві. Тоді як інші, визнані у всьому світі науки, витоки яких сягають ще античних часів, як-то історія, філологія, літературознавство, психологія, історія філософії та ін., були поставлені в жорсткі умови, підпорядковані інтересам офіційної радянської ідеології. І у той самий час цілі області гуманітарного знання майже не були представлені в Україні. Насамперед, це стосується сходознавства в цілому, й індології зокрема. Так, до проголошення незалежності в Україні у 1991 р. у нашій країні не було ні академічного інституту, який би вивчав країни Сходу, ні факультету сходознавства, який би готував фахівців зі сходознавчих спеціальностей, ні тим більше індологічних інституцій. І це тоді, коли у всьому світі (включно з РРФСР), сходознавство, як й індологія, набули беззаперечного авторитету.

Відтак, може скластися враження, що наукові гуманітарні кола в Україні у сходознавчій царині наприкінці ХХ ст. постали в ситуації безнадійного аутсайдерства.

Проте відновлений у 1991 р. Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України, а згодом і поява різних кафедральних утворень зі сходознавчої тематики в університетах та інших вищих навчальних закладах України, як і створений сектор східних філософій в Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України у 2007 р., поволи почали спростовувати цю тезу. У першу чергу помітні зрушення відбулися у сфері арабістики, синології, тюркології, іудаїки та японістики. Як не дивно, але індологія залишилась в ар'єргарді започаткованих наукових процесів у вітчизняній науці.

Тому відчуття безнадійного відставання, в Україні від все-світнього наукового життя, але тепер вже переважно індології,

підкріплюється не лише радянською дійсністю, а й майже двадцятирічними реаліями існування гуманітарного знання в умовах незалежної держави. Складається враження, що індологія як така не тільки не потрібна сучасному українському суспільству, а що і сам інтерес до індійської цивілізації, зокрема до індійської філософії, не був властивий українським інтелектуалам за винятком, хіба що М. Драгоманова, І. Франка та Л. Українки. Але ж вони генії і батьки нації! Відтак, це радше виняток, який тільки підсилює правило.

Насправді ж, індологія в Україні має свою, доволі тривалу та цікаву історію, і що найголовніше – сповнену вагомими здобутками і навіть пріоритетів. Проте, на превеликий жаль, у 1930-ті рр. розвиток індології у радянській Україні було перервано, а здобута спадщина значною мірою забута.

Враховуючи сказане, хотілось би стисло назвати деякі з найзначущих результатів індології в Україні. Сподіваюсь, тим самим вдасться привернути увагу колег до вивчення і осмислення індологічної спадщини наших славних попередників, з подальшим її включенням у сучасний науковий простір, та сприяти збереженню тяглості наукового знання у цій конкретній гуманітарній царині.

На початку ХХ ст. індологія¹, як і санскритологія, її найважливіша на той час складова, були представлені у кількох українських університетах: Харківському, Одеському, Київському і Львівському, а також на Вищих жіночих курсах (напр., Київ, Харків, Одеса (?), Ніжин (?)).

Одним із перших здобутків санскритології в Україні слід назвати санскритську граматику професора Харківського університету Вікентія Івановича Шерця (1843–1906), видану ним у 1873 р., яка була першою санскритською граматиною не тільки в Україні, а й по всій Російській імперії. Професор Університету св. Володимира Федір Іванович Кнауер (1849–1917) був співавтором першого російськомовного підручника з вивчення санскриту у Російській імперії (“Руководство к изучению санскрита”. Сост. проф. Моск. ун-та В. О. Миллером, проф. Киевск. ун-та Ф. И. Кнауэром. – СПб., 1891) і автором іншого підручника санскриту російською мовою, який вийшов у Ляйпцигу у 1908 р. Перший переклад російською мовою ліричної поеми “Хмаравістун” (Megha-dūta) видатного давньоіндійського поета і драма-

турга Калідаси (I ст. до н. е., або ж V ст. н. е.) у Російській імперії у 1914 р. видав доцент Харківського університету Павло Григорович Ріттер (1872–1939). У 1917 р. магістр Університету св. Володимира Михайло Якович Калинович (1888–1949) видав перше дослідження у Російській імперії, присвячене творчості відомого індійського поета Бгавабгуті Шрікантхсі (VIII ст.).

До пріоритетів української історії філософії належать: “Нариси індійської філософії” (Нарис перший “Санкх’я”, 1844; Нарис другий “Йога”, 1844; Нарис третій “Ньяя”, 1846) професора Університету св. Володимира Ореста Марковича Новицького (1806–1884) – перші нариси у Російській імперії, присвячені індійській філософії; перше енциклопедичне філософське видання у Російській імперії “Філософський лексикон” (1857–1873) професора Університету св. Володимира Сильвестра Сильвестровича Гогоцького (1813–1889), в якому індійська філософія була вперше представлена на рівні енциклопедичних статей (усього таких статей було 12). І сьогодні, за межами України та Росії – у Польщі, Фінляндії, Індії, інших країнах можна зустріти посилання на праці українських індологів Д. Овсянико-Куликовського і Ф. Кнауера.

Наприкінці XIX ст. в Україні почали формуватися санскритологічні школи, зокрема, у Харківському і Київському університетах. В обох випадках ми можемо говорити про появу двох необхідних складових: учителя і учня (учнів). Якщо у професора Д. М. Овсянико-Куликовського (1853–1920) був тільки один учень П. Г. Ріттер, то у професора Ф. І. Кнауера – троє: М. Я. Калинович, Олексій Петрович Баранников (1890–1952) і Борис Олександрович Ларін (1893–1964)².

На сьогодні вже можна впевнено стверджувати, що з чотирьох вище названих учнів Кнауера й Овсянико-Куликовського, біля витоків української індології стояти, напевно, судилося двом: Павлу Ріттеру та Михайлу Калиновичу.

Хоча інтелектуальна біографія Павла Ріттера ще не написана і містить багато білих плям, проте у наукових, щонайменше сходовознавчих колах, ім’я репресованого за часів Сталіна професора Харківського університету добре відоме, насамперед завдяки виданій у 1982 р., всупереч десятилітнім перешкодам, його антології давньоіндійської літератури під назвою “Голоси стародавньої Індії”. До антології увійшли повні чи часткові переклади українською мовою таких пам’яток давньоіндійської літератури,

як “Рігведа” і “Атхарваведа”, “Шатапатхабрагмана”, “Майтраянісамгіта”, “Катхаупанішада”, “Магабгарата”, “Рамаяна”, “Дгаммапада”, “Суттаніпата”, “Магавага”, “Магапаринірванасутта”, “Джатакі”, “Мілінда-Паньго”, поезії Калідаси (“Хмара-Вістун”) та Бгарттрігарі [Голоси стародавньої Індії... 1982, 91–309]³.

На відміну від беззаперечного позиціонування Павла Ріттера з вітчизняною індологією та сходознавством, ім'я Михайла Калиновича поки що не набуло усталеної прив'язки до становлення української індології. Індологічний же період наукової біографії Михайла Яковича, ще недостатньо ставав предметом спеціального розгляду, хоча і привертав увагу дослідників як в Україні, так і в Росії.

Тому наголос у даній статті робиться на тому, щоби подивитись на індологічні зацікавлення академіка Калиновича, саме в контексті становлення індології в Україні та проаналізувати дослідницькі роботи, які, так чи інакше, присвячені відображенню його індологічних зацікавлень, беручи до уваги наявні у них згадки про викладацьку та наукову діяльність Михайла Яковича. Також нас цікавитимуть особливості посилань і цитувань праць М. Калиновича⁴, як і дотичні біографічні факти і характеристики (оцінки) його наукової діяльності. В результаті, як нам видається, можна буде сприяти не тільки узагальненню існуючих знань про індологічний інтерес Михайла Яковича, а й появі детальніших уявлень про цей інтерес, нових питань для подальших пошуків.

Передусім, ми спираємось на беззаперечний факт, що з індологічної тематики Михайло Якович залишив три дослідження. Це: “Природа и быт в древнеиндийской драме” [Калинович 1916, 1–48], “Бхавабхути Шрикантха” [Калинович 1918, 1–22] та “Концентри індійського світогляду” [Калинович 1928, 88–113]. Як бачимо, остання стаття була видана вже українською мовою.

Відображення індологічної складової наукових інтересів Михайла Калиновича в Україні та в українській діаспорі. Найраніше посилання з тих, що нам вдалося знайти, належить Олександрові Івановичу Білецькому (1884–1961) – відомому українському літературознавцю, академіку АН УРСР (з 1939) і академіку АН СРСР (з 1958), директору Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1939–1941, 1944–1961), і датується 1923 р⁵. Це посилання на дослідження М. Я. Калиновича “Природа і побут у давньоіндійській драмі”, яке з'являється несподівано напри-

кінці речення у тій частині доволі розлогої роботи Олександра Білецького “У майстерні митця слова” (“В мастерской художника слова”), коли він розмірковує над місцем пейзажу в європейській літературі XIX ст.: “Але як декоративний фон, пейзаж майже неминучий у будь-якому романі минулого сторіччя, у повісті, навіть у драмі, де йому може бути відведене місце не тільки у ремарках автора, а й у діалогах діючих осіб” [Белецкий 1964, 229].

Це посилання на працю Калиновича по-своєму унікальне, бо воно єдине з відомих на сьогодні посилань харківських гуманітаріїв кінця XIX ст. – 1930-х рр. на індологічні роботи Михайла Яковича⁶.

Значно пізніше, у 1956 р., у своїй відомій статті “Іван Франко і індійська література” О. Білецький згадає про Михайла Калиновича вже у суто індологічному і доволі промовистому контексті: “Чудовий почин Франка не лишився поодиноким випадком в історії української дожовтневої культури. Кінець XIX і початок XX сторіч позначені значним поживанням в галузі індології в університетах України. Протягом багатьох років планомірно вивчається санскрит у Київському університеті, де його викладає професор Кнауер, який разом з В. Ф. Мілером видав один з кращих підручників санскритської мови. Під його керівництвом працюють О. П. Баранников, згодом академік Академії наук СРСР, М. Я. Калинович, згодом дійсний член Академії наук УРСР, Б. О. Ларін, який з 1945 року є її ж членом-кореспондентом” [Білецький 1956, 17].

Проте уперше індологічна складова в освіті і дослідницьких зацікавленнях Михайла Калиновича знаходить своє відображення у науковій літературі тільки після його смерті. У 1955 р. виходить стаття “Михайло Якович Калинович (1888–1949)” Ірини Павлівни Сунцової, доцента Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, германіста, учня академіка. Ця стаття виявилась першою вдалою спробою по відтворенню інтелектуального портрета Михайла Калиновича. Були не тільки підсумовані усі важливі етапи наукового і викладацького шляху видатного ученого, а й у співавторстві з бібліографом наукової бібліотеки Київського університету Б. З. Глузберг укладені матеріали до біобібліографії М. Я. Калиновича [Сунцова 1955, 163–176]⁷.

Насамперед І. П. Сунцова звертає увагу на університетську підготовку Михайла Яковича. “Будучи студентом, М. Я. Калинович

працював 3 роки у семінарах професора, згодом академіка В. Н. Пететца і професора Ф. І. Кнауэра. <...> У 1912 році Михайло Якович закінчив курс університету з двох спеціальностей – порівняльного мовознавства з індіаністикою і слов'яно-російської філології, і його було залишено у тому ж році при університеті професорським стипендіатом при кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту. У 1915 році він склав магістерські іспити і з 1916 по 1919 рік викладав у Київському університеті та на вищих жіночих курсах вступ до мовознавства, порівняльну граматику індоєвропейських мов, санскрит, готську мову, історію давньоіндійської літератури, вів кілька спецкурсів і семінарів, фактично обіймаючи кафедру порівняльного мовознавства і санскриту”⁸ [Сунцова 1955, 163].

Але, на жаль, перелік згаданих курсів, що їх викладав Михайло Калинович, у статті не підкріплений посиланнями на архівні чи інші свідоцтва, а відтак і досі залишається “закритим” для дослідників. Так цікаво було б дізнатися про студентську аудиторію Михайла Яковича, про застосування здобутих студентами знань, ознайомитися з конспектами лекцій, планом курсів тощо.

І. П. Сунцова також зауважує, що «дослідження М. Я. Калиновича в області індіаністики були високо оцінені академіком О. П. Баранниковим у його статті “Радянська індологія”» [Сунцова 1955, 168] і стисло характеризує цей інтерес ученого: “М. Я. Калинович був одним із небагатьох лінгвістів, який поєднував глибокі знання у різних областях мовознавства з дуже широкою літературознавчою ерудицією. Першим доказом цього є праці вченого з індології, в яких поєднується його знання мови і літератури давньої Індії. За словами самого Михайла Яковича, особисті наукові інтереси у цій області належали переважно до найдавнішого періоду історії Індії” [Сунцова 1955, 169]. І. Сунцова серед матеріалів до біобібліографії ученого називає три відомі роботи індологічного циклу Калиновича [Сунцова 1955, 171].

Наступні стислі згадки про індологічні зацікавлення вченого фіксуються вже у 1978 р., у ювілейній статті, яка вийшла у “Мовознавстві” – центральному мовознавчому журналі радянської України, яка була присвячена 90-річчю з дня народження М. Я. Калиновича [Мельничук 1978, 85–87]. Проте, на жаль, нічого нового до сказаного у статті І. П. Сунцової додано не було.

У квітні 1984 р. на радіо “Свобода” (Мюнхен, Німеччина) транслювалась бесіда Ігоря Качуровського – відомого україн-

ського поета, прозаїка, перекладача і літературознавця, “Антологія індійської поезії Павла Ріттера”. Передача була меморіальною: “Сорок п’ять років смерті Павла Ріттера ми і шануємо нинішньою передачею” [Качуровський 2008, 450]. Згадуючи про вступну статтю Олександра Білецького, Ігор Качуровський жалкує, що її включили до “Антології...”, а потім несподівано додає: «А між іншим, куди більше надавалася б на роль вступного слова до антології Павла Ріттера розвідка професора Калиновича: “Концентри індійського світогляду”» [Качуровський 2008, 451]. Тим самим було засвідчено, що в українській діаспорі шанують і знають індологічну спадщину Михайла Калиновича.

Ювілейна стаття, присвячена 100-річчю від дня народження академіка Калиновича, стала новим якісним кроком у вивченні всієї інтелектуальної спадщини Михайла Яковича. Було поглиблене, існуюче перед тим, уявлення і про індологічний інтерес ученого [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 3–8]⁹.

У статті докладніше, ніж раніше, розповідалось про стажування молодого дослідника за кордоном, про його індологічну підготовку: “Після закінчення університету (1912 р.) М. Я. Калиновича залишили професорським стипендіатом при кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту, а наступного року йому було надане довготермінове наукове відрядження за кордон. Спочатку він працював у Лейпцизькому університеті в семінарах В. Віндіша¹⁰ (з індійської філології), К. Бругмана (з порівняльної граматики індоєвропейських мов) і А. Лескіна (з литовської мови), потім продовжив свої заняття в наукових закладах, бібліотеках і музеях Парижа, Лондона, Мілана, Ріо-де-Жанейро, Монтевідео, Буенос-Айреса” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 3]. Окрему увагу автори статті приділили тому значенню, яке надавав Михайло Калинович вивченню санскриту аспірантами: “Сам навчав їх санскриту, давньогрецької та інших давніх індоєвропейських мов. Не раз він при цьому підкреслював, що санскрит повинен і далі лишатися неодмінною основою наукової підготовки лінгвістів” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 6].

Звісно ж, виникають питання: “А кого саме М. Я. Калинович навчав санскриту? Чи застосовували здобуті знання згадані аспіранти на практиці? Якщо так, то в який саме спосіб”? Але у статті на ці питання, на жаль, відповідей нема.

Уперше у статті були стисло охарактеризовані усі три індологічні роботи ученого. Стосовно розвідки “Природа і побут у давньоіндійській драмі” зазначалось, що її автор, якого цікавила “мова і культура найдавнішого періоду історії Індії – від 1-го – 2-го тис. до н. е. до кінця 1-го тисячоліття нашої ери” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7], докладно розглянув матеріал дев’яти давньоіндійських драм в оригіналі: “Давньоіндійські позначення фауни і флори чітко й детально систематизовано, багато уваги приділено й побутовим жанровим епізодам” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7]. Друге дослідження Михайла Калиновича “Бгавабгуді Шрікантха”, на думку авторів статті, вирізняли деякі нові припущення стосовно біографії давньоіндійського драматурга і часу створення його творів. Вони звернули увагу і на методологію цих двох індологічних досліджень ученого, в яких “поєднуються історико-філологічний, лінгвістичний і власне історичний аспекти вивчення” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7]. Також були названі й особливості та здобутки третьої індологічної публікації Калиновича, “Концентрив індійського світогляду”. Насамперед те, що М. Я. Калинович “розглянув розвиток давньоіндійської культури протягом близько трьох тисячоліть як послідовну лінію різних етапів релігійно-філософського світосприймання, різноманітні відбитки якого представлені в давньоіндійській літературній творчості” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7]. При цьому він робив висновки, спираючись як на “велику хронологічну панораму”, так і залучаючи “грандіозний за обсягом літературний матеріал”. У результаті вийшла праця, яка “вражає широтою індологічних інтересів ученого, жанровою різноманітністю аналізованих творів” [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7].

Окрема увага у статті приділялась підтвердженню наукової значущості робіт Михайла Яковича у тогочасній індологічній літературі. До вже відомої згадки О. П. Баранникова, були додані: посилання про передрук “Природи і побуту у давньоіндійській драмі” в індологічному збірнику 1962 р. (див. далі), як і посилання В. Г. Ермана (див. далі), [Жлуктенко, Мельничук, Сунцова 1988, 7].

У цілому, більшість згаданих у статті нових фактів про індологічну освіту Михайла Яковича, як і стислий аналіз усіх трьох його індологічних праць, було повторено з деякими доповненнями у

1991 р., у монографії Юрія Олексійовича Жлуктенка “Михайло Якович Калинович”, першому окремому виданню, повністю присвяченому видатному українському вченому [Жлуктенко 1991, 1–76]¹¹.

По-своєму інформативною у монографії є передмова С. В. Семчинського. У ній ми дізнаємось про кілька важливих фактів. По-перше, про те, що ще «19 січня 1949 р., через три дні після смерті М. Я. Калиновича, українська республіканська преса опублікувала постанову Ради міністрів УРСР “про увічнення пам’яті дійсного члена Академії наук УРСР Калиновича Михайла Яковича”, перший пункт якої зобов’язував Академію наук УРСР видати збірку вибраних творів небіжчика. Цей пункт урядової постанови так і лишився досі не виконаним. Це можна пояснити не тільки нерозпорядністю працівників, які мали виконати постанову, а й тим, що сам творчий доробок українського вченого був надзвичайно різноманітним – від розв’язання деяких актуальних теоретичних проблем мовознавства до історії давньоіндійської культури» [Семчинський 1991, 3]. По-друге, зустрічаємо високу оцінку С. В. Семчинським індологічних робіт Калиновича: «Не менш цінним є творчий доробок М. Я. Калиновича в галузі літературознавства. Хочеться особливо виділити праці вченого в галузі давньоіндійської філології. Адже на Україні він практично був одним з небагатьох після Івана Франка філологів, який зацікавився давньоіндійською літературою. Тут, передусім, впадає в око ґрунтовна праця по осмисленню розвитку давньоіндійської літератури як послідовності взаємопов’язаних етапів міфологічного, релігійного та філософського світосприйняття – “Концентри індійського світогляду”. На жаль, обсяг передмови не дозволяє докладніше спинитися на цьому, поза будь-яким сумнівом, визначному дослідженні українського ученого» [Семчинський 1991, 5]. І по-третє, що «у 1988 р. кафедра загального мовознавства Київського університету, якою тривалий час керував академік М. Я. Калинович, на відзнаку 100-річчя від дня його народження, провела наукові читання, присвячені пам’яті ювіляра. Серед доповідей, проголошених на читаннях, слід назвати передусім наукові повідомлення професора Ю. О. Жлуктенка “Життя і наукова творчість М. Я. Калиновича”, доцента І. П. Сунцової “Індологічний аспект у науковій творчості академіка М. Я. Калиновича”» [Семчинський 1991, 5]¹².

Окремий розділ у монографії Ю. О. Жлуктенко назвав “Давньоіндійська філологія”, в якому більш як на десяти сторінках він звертається до усіх трьох індологічних досліджень Калиновича. Розглядаючи праці цього вченого, автор монографії вибрав метод іманентного аналізу. Тобто він намагався показати особливість викладу індологічного матеріалу Михайлом Яковичем через сам цей матеріал. Жодне з інших джерел при цьому не залучалось. Відтак вийшов своєрідний цитатник (переказ) виокремлених думок Калиновича, розріджений міркуваннями автора монографії, де ці думки поєднували на спільному тлі.

Особливо близьким і важливим для нас виявилось те, що Ю. О. Жлуктенко звернув увагу на залучення Михайлом Яковичем до своїх робіт матеріалу з історії індійської релігійно-філософської думки та життя цієї спільноти [Жлуктенко 1991, 44, 46–47, 52]. Найочевидніше, цей матеріал зустрічається у другій та третій розвідці ученого. Наприклад, повідомляючи про освіту Бгавабгуті Шрікантхи, Калинович посилається на працю відомого французького індолога Сильвена Леві “Індійський театр” і зазначає, що Бгавабгуті “знав не тільки поезику і театральну техніку, а й ведійську літературу, філософські системи й національний епос” [Калинович 1918, 8]. І хоча з наведеної цитати незрозуміло, які саме філософські системи опановував давньоіндійський драматург, проте можна зробити цікавий висновок про поширення філософських знань за межі пізнань філософів-професіоналів, тобто знавців сутр і бгашій, а відтак, про суспільно-значущий статус філософського знання як такого у середньовічній Індії. Натомість у “Концентрах індійського світогляду” Михайло Калинович звертається до історії індійської релігійно-філософської думки, виводячи її витoki з Вед, а завершує згадками про Джаядеву та Рамануджу (XII ст.). Окрім того, він наводить повний переклад відомого космогонічного гімну з Ріг-веди (X. 129)¹³, супроводжуючи його власними коментарями [Калинович 1928, 95–96]. Зустрічаються у статті посилання й на інші гімни Ріг-веди, а також переклади окремих фраз і рядків із кількох упанішад (Іша-уп., Бригадараньяка-уп., Чгандог’я-уп. і Тайттирія-уп.), поезії Бгартрігарі й Амару. Тим самим Михайло Якович збагатив існуючі до нього, повні чи часткові, переклади санскритських текстів українською мовою, долучивши до них як нові художні, так і релігійно-філософські твори¹⁴.

Принагідно відзначимо, що в останньому ювілейному виданні Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України про наукові інтереси Михайла Яковича, зокрема, було зазначено: “Автор публікацій із проблем індології (індійської філософії, давньоіндійської драми)” [Інституту мовознавства... 2005, 7]. Тож підстави до залучення праць індологічного циклу Михайла Калиновича для історико-філософського аналізу поволі з’являються.

Важливі свідчення про долю статті Михайла Яковича “Концентри індійського світогляду”, які вказують на щільний зв’язок радянської дійсності з науковою діяльністю і залежність останньої від тогочасної політичної боротьби, Ю. О. Жлуктенко наводить наприкінці розділу. “Ця остання праця М. Я. Калиновича стала не тільки його останнім дослідженням в галузі давньоіндійської філології, а й чи не кінцем будь-яких наукових праць у цій галузі на Україні. Надрукована в збірнику, що виходив за редакцією академіка С. Єфремова, незабаром засудженого в горезвісному фальсифікованому процесі СВУ, вона потрапила в спецфонди бібліотек і лишилася практично невідомою навіть для спеціалістів-індологів¹⁵. Продовжувачів справи М. Я. Калиновича в республіці досі не знайшлося” [Жлуктенко 1991, 53].

Щонайменше на один момент у монографії з тих, які викликають запитання, хотілось би звернути увагу. Так незрозумілим залишається твердження Ю. О. Жлуктенка про те, що нижня хронологічна межа наукових зацікавлень Михайла Яковича в індійській культурі сягала III тис. до н. е. [Жлуктенко 1991, 39].

У 1994 р. у Львові виходить третій том україномовного видання діаспорянської “Енциклопедії українознавства”, в якому є окрема стаття, присвячена М. Калиновичу: “Калинович Михайло (1890–1949), мовознавець, санскритолог і романіст, професор Київського університету, дійсний член АН УРСР, керівник Інституту мовознавства АН УРСР (1937–41) <...> переклади із санскриту” [Енциклопедія українознавства... 1994, 924].

Здавалось би, звичайна собі словникова стаття. Але ж ні. По-перше, у статті вказується інший рік народження Калиновича – 1890, замість 1888, а, по-друге, його не тільки характеризують санскритологом, а й приписують переклади з санскриту. Про останні жоден з українських дослідників інтелектуальної спадщини Михайла Яковича ніколи не згадував. Залишається тільки шкодувати, що в енциклопедичному словнику не подали переліку

опублікованих праць Калиновича. Можливо, тоді ми б змогли дізнатися, що малося на увазі.

Зовсім стисло згадується Калинович і у статті “Орієнталізм” Омеляна Прицака, всесвітньо відомого американського сходознавця українського походження, цієї таки енциклопедії. Так вказується, що Михайло Якович був учнем засновника київської школи Ф. Кнауера, а також керівником “катедри заг. мовознавства в ВУАН з 1930 р.” [Прицак 1996, 1871].

У 1997 р. Олесь Миколаївна Томенко захистила дисертацію “Історико-літературна концепція Михайла Калиновича в контексті українського літературного процесу 20–30-х років ХХ століття” [Томенко 1997]. На сьогодні це єдина дисертація, присвячена літературознавчому аналізу наукової спадщини Михайла Калиновича, включно з його індологічними публікаціями. До слушних міркувань, висловлених О. Томенко, належить її припущення про можливий вплив поглядів німецького філософа й історика Освальда Шпенглера на Михайла Яковича під час написання “Концентрів індійського світогляду”: «М. Калинович спирався також на відоме дослідження О. Шпенглера “Примерк Європи”, оскільки термін “душа культури” та її генеза, визначені німецьким філософом, знаходять свій відгук у праці українського науковця. Нам видається вартим уваги той факт, що М. Калинович розвивав думку О. Шпенглера про феномен множини культур – “організмів”, що йшла всупереч панівній доктрині поступового лінійного історичного процесу, в центрі якого – Західна Європа» [Томенко 1997, 84].

У 2000 р. в Тернополі виходить друком монографія І. В. Папуши “Modus orientalis. Індійська література в рецепції І. Франка”. Книга відкривається розділом “У контексті української індології ХІХ–ХХ ст.”, в якому автор звертається і до індологічної діяльності Михайла Калиновича [Папуша 2000, 1–204]. Назвавши головні етапи у здобуванні освіти Михайлом Яковичем¹⁶, Папуша зазначає, що “учений 1916 року посів посаду приват-доцента на кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту, а 1924 – професора”¹⁷, і далі наводить стисло характеристику трьох індологічних праць Калиновича. Уважне ж знайомство з відповідними рядками Калиновича, Жлуктенка і Папуши засвідчило, що останній у тексті цитує не безпосередньо відповідні місця творів Михайла Яковича, а лише рядки з монографії Ю. О. Жлуктенка. Але посилання ним

подаються чомусь саме на праці Калиновича. Виглядає так, що і з біографією Михайла Яковича, і з його дослідженнями автор монографії ознайомився завдяки викладу Ю. О. Жлуктенка.

Проте не можна не назвати і цікавих здобутків Ігоря Папуши. Наприклад, він доречно проводить паралелі між Анжеєм (Андрієм) Гавронським (1885–1927), Іваном Франком (1856–1916) та Михайлом Калиновичем. Так, у першому випадку автор монографії звертає увагу на той факт, що Гавронський розпочинає свою індологічну діяльність у Львівському університеті майже у ті ж роки, що і Калинович у Університеті св. Володимира. У другому ж випадку Папуша робить слушне зіставлення: «Калинович зазначає, що характерною рисою давньоіндійської драми є особлива схильність до передачі запахів¹⁸. Таке ж спостереження зробив свого часу Франко у трактаті “Із секретів поетичної творчості”. Він писав: Орієнтальні народи... здавна були далеко більше вразливі на запахи, і вони здавна грають більшу роль в їх поезії, ніж у європейців» [Папуша 2000, 25].

Нам видається, що запропонований Ігорем Папушею метод біографічних і смислових паралелей варто використовувати і розвивати й надалі. Дослідницький рух у цьому напрямку виглядає перспективним, бо він дозволяє праці індологічного циклу Михайла Калиновича ввести у значно ширший інтелектуальний контекст. Натомість попередні дослідники індологічну спадщину Калиновича, як правило, аналізували лише імпліцитно, тобто намагались віднайти цікаві і змістовні наповнення, особливості стилю мислення автора тощо, відштовхуючись від самих лише творів Михайла Яковича, не залучаючи при цьому жодних інших досліджень, насамперед, індологічних (sic!). Відтак, праці Калиновича опинялись в атмосфері штучної ізоляції.

І зовсім нещодавно у провідному сходовознавчому журналі “Східний світ” вийшла публікація Тетяни Олександрівни Щербань “Наукові досягнення і компроміси”, присвячена Михайлу Калиновичу [Щербань 2009, 13–25]. Значну увагу у статті приділено розгляду індологічних досліджень цього вченого.

Разом із тим з’являються публікації, в яких індологічна спадщина Михайла Калиновича представлена не належним чином.

У 2003 р. у щомісячному науково-методичному журналі Міністерства освіти і науки України “Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах” було надруковано статтю Анто-

ніни Матвієнко “На мовознавчій ниві”, де серед інших нарисів про українських мовознавців, вміщено й нарис, присвячений Михайлові Калиновичу. У ньому наводиться така характеристика індологічних зацікавлень ученого: «Найбільше Калиновича цікавила давня індійська література – від III тисячоліття до н. е. до I тисячоліття н. е. Він був знавцем давньоіндійського епосу “Махабхарата”, “Рамаяна”, давньоіндійської драми, гімнів “Рігведи”. Його дослідження цих творів – неоціненний скарб в українській літературознавчій науці. Неоціненний, але поки що не затребуваний. Немає наукових спадкоємців М. Я. Калиновича, яких би так само захопила індологія. Не було для цього можливостей, не ті були обставини. І в цьому теж велика драма вченого» [Матвієнко 2003, 65].

У наведеному уривку автор справедливо зауважує, що індологічні розвідки Калиновича – “неоціненний скарб в українській літературознавчій науці <...>, але поки що не затребуваний”. Усі ж інші рядки – це вільний конспект із помилками відповідних рядків Ю. О. Жлуктенка без жодного посилання.

У 2006 р. в Донецьку вийшов науково-навчальний посібник Анатолія Загнітко “Історія українського мовознавства в особах”, в якому серед інших подано характеристику Михайла Калиновича. В роз’яснювальній анотації посібника зазначено, що “робота адресована широкому колу лінгвістів – науковим працівникам, викладачам, аспірантам, магістрантам, студентам старших курсів”. Окрема рубрика характеристики має назву: “Давньоіндійська література у сфері зацікавлень М. Я. Калиновича”. Як і А. Матвієнко, автор посібника звертає увагу на широкий хронологічний діапазон зацікавлень Михайла Калиновича від архаїки до середньовіччя [Загнітко 2006, 98].

Окремо Анатолій Загнітко наводить стислу характеристику кожної з трьох праць індологічного циклу Михайла Калиновича. З рядків посібника зрозуміло, що самих досліджень Калиновича він не читав і недбало послуговувався раніше згаданою монографією Ю. О. Жлуктенка. Так, незрозумілою виглядає характеристика А. Загнітком дослідження “Бгавадгүті Шрікантха” як “іншого важливого ідеологічного дослідження”. Що цією характеристикою мав на меті сказати автор посібника, для читача залишається загадкою.

Характеризуючи ж третє дослідження Михайла Калиновича, автор посібника спробував якнайкраще продемонструвати влас-

ні напрацювання зі стислого конспектування відповідних рядків Ю. О. Жлуктенка, та, на превеликий жаль, без жодного посилання [Загнітко 2006, 98] і до того ж, невдало. Так, наприклад, “Концентри індійського світогляду” перетворились на “Концепти...”. Можна було б припустити, що ми маємо справу лише з прикрою одруківкою. Але ж в іншій рубриці “Життєвий шлях Михайла Яковича Калиновича” автор пише таке: “... працюючи одночасно у двох наукових семінарах Ф. І. Кнацера та В. М. Перетца. Це були відомі на той час вчені: Р. І. Кнацер (1849–1915) – видатний санскритолог, автор підручника з санскриту, дослідник проблем порівняльно-історичного мовознавства й археології...” [Загнітко 2006, 94].

Хто ж такі ці: Ф. І. Кнацер та Р. І. Кнацер? Це дві особи, чи одна? Очевидно, що одна. І не Кнацер, а вчитель Калиновича – Фрідріх (або ж Федір) Кнауер (1849–1917)¹⁹.

Відтак “ідеологічне дослідження” замість “індологічне”, “концепти” замість “концентри”, “Кнацер” замість “Кнауера” з’являються лише тому, що автор посібника не працював безпосередньо з першоджерелами, а монографію Жлуктенка відверто списував, і не так вже й уважно та вдумливо. Врешті-решт, використаний матеріал для автора посібника вийшов чужим, а для читача викривленим і заплутаним.

Якими б сумними не виглядали два останні приклади, проте вони не єдині. І що найзагрозливіше – не найнебезпечніші. У двох останніх українських енциклопедичних виданнях: “Універсальному словнику-енциклопедії” [Універсальний словник-енциклопедія 2001] та “Сучасній українській енциклопедії” [Современная украинская энциклопедия 2006] словникові статті, присвячені М. Я. Калиновичу, взагалі відсутні.

Російські індологи про наукові зацікавлення Михайла Калиновича. Як правило, московські й Санкт-Петербурзькі індологи, спеціалісти з індійської літератури, у своїх оглядових дослідженнях згадують індологічний доробок Михайла Калиновича, високо його оцінюючи.

Перша з відомих нам згадок про визначного вченого за межами України належить неодноразово згаданому Олексію Баранникову, учню проф. Кнауера, відомому радянському індологу (можна також додати: й офіційному радянському речнику від індології), перекладачеві епічної поеми “Рама-чарита-манас” середньовіч-

ного індійського поета рамаїстського бгакта Тулсі Даса (бл. 1532–1623)²⁰. У статті “Радянська індологія” (1948) він, розповідаючи про санскритологію у Радянському Союзі, окремо згадує і Михайла Калиновича: “Окрім Ленінграда, санскритологічні студії тривали також і в інших містах Союзу <...> у Києві, де дійсний член Української Академії Наук М. Я. Калинович провів ряд чудових досліджень в області давньої індійської літератури і готує переклад вишуканих речень поета Амару” [Баранников 1948, 9].

Наведена цитата, хоча і невелика, проте змістовна і важлива, бо містить не тільки високу оцінку відомих праць Михайла Яковича періоду 1916–1928 рр., а й вказує на збереження його професійного індологічного зацікавлення вже у радянські часи. Також із наведених рядків дізнаємось про роботу академіка Калиновича над перекладом любовної лірики давньоіндійського поета Амару(?). Проте на сьогодні невідомо, чи були згадані переклади видані, чи хоча б підготовлені до друку. Тобто, в якому стані вони знаходились на час написання статті Олексієм Баранниковим і чи збереглися до наших днів. Бо ж стаття вийшла у 1948 р., а у січні 1949 р. Михайло Якович трагічно загинув.

Наступним згадує Михайла Калиновича і цитує його роботи відомий санкт-петербурзький індолог і перекладач “Магабгарати” Володимир Іванович Кальянов (1908–2001)²¹, який також був родом з України, як і Олексій Баранников. У 1957 р. у нього виходять дві статті: “Калідаса – великий поет Індії” у “Радянському сходознавстві” – центральному сходознавчому журналі СРСР [Кальянов 1957, 61–71], та “Про вивчення санскриту у Радянському Союзі” у “Віснику ЛДУ” [Кальянов 1957а, 23–36]. В цих статтях згадане ім’я вченого Калиновича.

У першій з них Володимир Кальянов посилається на працю Михайла Яковича “Природа і побут у давньоіндійській драмі”, коли йому потрібно було охарактеризувати опис Калідасою тогочасних індійських реалій: “Яскраве відображення у творчості Калідаси знайшов опис індійського суспільства. Завдяки силі поетичного вимислу у його творчості сплітаються воєдино реальне з нереальним. Елементи фантастики, узяті з багатой індійської міфології, чергуються з реальними картинами побутового життя” [Кальянов 1957, 67]. А наприкінці статті Володимир Кальянов згадує ім’я Калиновича серед інших “видатних російських санскритологів”, які цікавились творами і творчістю Калідаси. Від-

так, Михайло Якович опиняється у поважному переліку, разом із І. Мінаєвим, С. Ольденбургом, Ф. Щербатським, П. Рітгером та ін. [Кальянов 1957, 70].

Ці ж самі згадки про М. Калиновича, з незначними змінами, зустрічаються у спільній роботі В. І. Кальянова з В. Г. Ерманом “Калідаса” [Кальянов, Эрман 1958, 61, 71].

У другій статті Володимира Кальянова М. Я. Калиновичу присвячено один важливий абзац з неповних п’яти рядків: “Окремі гімни Рігведи були перекладені М. Я. Калиновичем, дійсн. членом АН УРСР. Раніше були опубліковані дві його статті, присвячені окремим розділам класичної санскритської літератури²². Ним також було підготовлено переклад санскритського твору “Амарушатака” (“Сто речень поета Амару”)” [Кальянов 1957а, 28].

Як бачимо, наведені рядки демонструють добру обізнаність Санкт-Петербурзького індолога з санскритологічною спадщиною Михайла Яковича, яка проте вимагає подальших уточнень. Так, ми дізнаємось, що Калинович перекладав не тільки поезію Амару, а й гімни Рігведи. Останнє повідомлення зовсім несподіване і поки що єдине. Натомість про переклади Амару, як пам’ятаємо, писав і Баранников. Власне, на залучену нами раніше статтю Олексія Петровича і посилається Володимир Кальянов. Правда, якщо Баранников повідомляє, що Калинович працює над перекладами Амару, то Кальянов пише про них у минулому часі, як про доконаний факт.

У 1962 р. у доволі поважному збірнику під назвою “Вибрані праці російських індологів-філологів” було передруковано праці дев’ятох індологів. Серед них і роботу Михайла Калиновича “Природа і побут у давньоіндійській драмі” [Калинович 1962, 174–215]. Тим самим, немов би було почуте побажання О. І. Білецького, висловлене ним ще у 1956 р., про три видані роботи Михайла Яковича: “Перевидання цих статей у вигляді окремого збірника значно збагатило б уявлення наших читачів про староіндійську культуру” [Білецький 1956, 17]. У довідці про автора робіт, Михайла Калиновича було охарактеризовано як “видатного українського філолога, дійсного члена Академії наук УРСР” [Избранные труды... 1962, 334]. І, водночас, редакторські примітки містили критичні судження (єдині з відомих на сьогодні) деяких поглядів Михайла Яковича, висловлені ним у праці “Природа і побут у давньоіндійській драмі”. Так, наприклад, твердження Ка-

линовича про те, що саме драма, а не лірика, роман чи штучний епос, найкраще відобразила реалії індійського життя, бралось під сумнів. І зауважувалось, що автор “підходив до давньоіндійської драми неісторично”, “надто звужував зміст давньоіндійської драми”, надаючи перевагу пафосу любові [Избранные труды... 1962, 334, 335].

У 1971 р. відомий московський дослідник індійської літератури Ігор Дмитрович Серебряков (1917–1998)²³, упорядник і редактор вищезгаданого збірника “Вибраних праць...”, у власній ґрунтовній монографії “Нариси давньоіндійської літератури” окремо відзначив внесок Михайла Калиновича у вивчення давньоіндійської драми, який “присвятив велику роботу реаліям природи і побуту у давньоіндійській драмі” [Серебряков 1971, 32].

Увага радянських індологів до праць Калиновича цілком доречно підсумовує важлива для нашого випадку цитата Володимира Гансовича Ермана, відомого санкт-петербурзького індолога, перекладача творів Калідаси, з його монографії “Нарис історії ведійської літератури”: “Розквіт наукової діяльності Ф. І. Щербатського і його учнів припадає вже на роки радянської влади. Проте в області власне літературознавчої й історико-літературної вони залишили відносно небагато робіт. Більше уваги проблемам історії давньоіндійської літератури приділяли відомі українські індологи ХХ ст. М. Я. Калинович (1888–1949) і П. Г. Ріттер (1872–1939)” [Ерман 1980, 25].

Вищенаведена цитата чітко фіксує належну оцінку фахового рівня і особливості тієї спеціалізації, що природним чином склалася у перші роки в радянській Україні завдяки саме Павлу Ріттеру і Михайлу Калиновичу – українським індологам високого рівня.

Попередні висновки. Наукова діяльність обох індологів – і Павла Ріттера, і Михайла Калиновича, випала на непрості роки перших десятиліть радянської історії. Очевидно, що завдяки цьому вони не змогли у повній мірі реалізувати весь свій інтелектуальний потенціал. Мабуть-таки більше в індологічній царині встиг зробити Ріттер. Але чому? Бо ж науковим потенціалом і рівнем освіти Михайло Калинович йому зовсім не поступався. На це питання поки що немає відповіді. Як і на багато інших запитань. Наприклад, на сьогодні ще бракує необхідних аргументів, щоби переконливо пояснити той факт, що між появою останньої і передостанньої праць Калиновича пройшло довгих десять років.

Сама ж поява “Концентрів індійського світогляду” переконливо засвідчила, що і у 1928 р. Михайло Якович зберігав відданість своєму першому інтелектуальному захопленню. Якщо ж взяти до уваги, що у 1928 р. Миколі Яковичу виповнювалось 40 років, то публікація названої статті збігалась з його життєвим акме, засвідчила його урешті-решт.

Проте 1928 р. був роком виходу не тільки останньої індологічної роботи Калиновича і водночас його першої україномовної індологічної публікації. У цьому ж році з друку виходить переклад українською Павла Ріттера “Хмари-вістун” Калідаси. Тобто, 1928 р. був особливим роком для української індології. *Можливо, що саме у цей рік вона і народилася як така.* Якщо у Харкові світ побачив переклад першоджерела з ретельними і чисельними примітками, то у Києві – наукове дослідження з численними вкрапленнями перекладених уривків санскритських текстів: гімнів Рігведи, окремих рядків упанішад, поезії Бгартрігарі і Амару. Деякі з них у перекладі українською з’явилися уперше.

Але, якщо Ріттер продовжує індологічну діяльність і після 1928 р.: готує статті для “Енциклопедичного словника братів Гранат” та “Антологію давньоіндійської літератури”, то про індологічні публікації Калиновича після 1928 р. нам більше нічого невідомо. Не виключено, що він таки продовжував працювати і далі. Про це, зокрема, свідчать згадки Баранникова і Кальянова. У такому разі, подальші дослідження варто зосередити довкола пошуків відповідних архівних матеріалів.

На окрему увагу заслуговує перевидання існуючих досліджень індологічного циклу Михайла Калиновича з належним супровідним науковим апаратом (передмовою, примітками, коментарями), яке дозволить не тільки реактуалізувати внесок Михайла Калиновича, як продовжувача київської санскритологічної школи Ф. Кнауера, у становлення української індології, а й сприятиме введенню творчого здобутку ученого в сучасний науковий дискурс.

¹ Під індологією ми розуміємо наукову дисципліну, яка вивчає індійську цивілізацію від найдавніших часів до XXI ст. включно, спираючись при цьому на комплекс гуманітарних дисциплін (зокрема, філологію, історію, літературознавство, філософію, культурологію, релігієзнавство тощо).

² Дослідження можливої індологічної діяльності двох останніх учнів Кнауера, згодом відомих радянських учених-академіків, у період їхнього перебування в Україні – справа майбутнього.

³ Зараз нами готується до друку “Індологічний словник” Павла Ріттера з розгорнутою післямовою. Сподіваюсь, задумане вдасться здійснити, а відтак усі зацікавлені зможуть ознайомитися з маловідомими сторінками індологічної діяльності П. Г. Ріттера і дізнатись нові факти з інтелектуальної біографії ученого.

⁴ Ми вважаємо, що аналіз особливостей посилань і цитувань праць будь-якого ученого іншими дослідниками – один із можливих і важливих шляхів як для вивчення його наукової спадщини, так і написання інтелектуальної біографії.

⁵ У 1920-х рр. О. І. Білецький працював у Харкові. Принагідно зауважимо, що Білецький і Калинович були знайомі, щонайменше від 1941 р. [Калинович 1941].

⁶ Особливість цього ж посилання ще й у тому, що воно розширює незначний на сьогодні відомий перелік посилань на санскритологічні роботи як київської, так і харківської школи кінця ХІХ ст. – 1930-х рр. Так, наприклад, поки що не вдалося знайти жодного посилання чи згадки Гната Хоткевича на Павла Ріттера (або навпаки), хоча деякий час вони працювали у радянському Харкові. Наприклад, оригінальний переклад українською мовою П. Ріттера “Хмари-вістун” Калідаси датується 1928 р., а переклад українською Гната Хоткевича “Шякунтали”, того ж таки Калідаси, але із залученням французького, німецького і двох російських перекладів – 1929 р. Обидва переклади було видано у Харкові окремими виданнями.

⁷ Стаття Сунцової на кілька десятиліть стане відправною точкою для наступних публікацій, присвячених М. Калиновичу.

⁸ Очевидно, фактично обійняти кафедру молодому магістру довелося у зв’язку з відстороненням Фр. Кнауера у листопаді 1914 р. від обов’язків в Університеті св. Володимира та Вищих жіночих курсів і подальшим засланням до Томська.

⁹ Автори статті – аспіранти М. Я. Калиновича.

¹⁰ Очевидно, мався на увазі Ернст Віндіш, якому, серед інших, належить видання “Hymnen des Rgveda. – Leipzig, 1873”. Віндіш був наступником проф. Брокгауза у Ляйпцизькому університеті. І обидва вони були знайомі з Ніцше.

¹¹ Видання побачило світ вже після смерті Юрія Жлуктенка, стараннями його доньки.

¹² Хоча обидві доповіді не було видано, проте доповідь Ю. О. Жлуктенка згодом, у 1991 р., переросла у згадану нами монографію. Доповідь же І. П. Сунцової (бл. 15 с. машинопису від 30.4.1988) і по сьогодні лишається рукописом, який, серед іншого, містить цікаві факти біографічного характеру про індологічний інтерес Михайла Яковича. Зокрема, вона повідомляє про те, що проф. Ф. Кнауер своїм наступником, так би мовити “духовним сином” за індійською традицією, вбачав саме М. Калиновича [Сунцова 1988, 3]. З іншого ж боку, відомо, що двадцятишестирічний Калинович один зі своїх віршів “Гай Калідаси” (рос. м.) присвятив Ф. І. Кнауеру [Калинович 1914, 30–31]. Як впливає з тексту Сунцової, у др. пол. 1920-х рр. вона була аспіранткою Михайла Яковича і працювала над індологічною тематикою. Частиною її дослідження було вивчення пуран, а саме Маркандеї пурани. І. П. Сунцова наводить рекомендований Калиновичем мінімум бібліографії для роботи над пуранами, зазначаючи, що займались ми цим жанром давньоіндійської літератури і з метою глибше вивчити індологічні інтереси, і роботу в цій області І. Я. Франка [Сунцова 1988, 12].

¹³ Тут ми є свідками цікавого збігу інтересу: М. Я. Калинович був третім після Лесі Українки (1918) та П. Г. Ріттера (1927), хто переклав згаданий гімн українською [див. Завгородній 2003, 56–57].

¹⁴ Відтак потребує перегляду для розширення встановлений нами раніше перелік давньоіндійських творів у перекладі українською [див. Завгородній 2003, 54–62].

¹⁵ Мабуть, це дійсно так, бо жоден із російських індологів не згадує “Концентри індійського світогляду”.

¹⁶ Зі слів І. В. Папуши також впливає, що під час свого трирічного стажування М. Я. Калинович вивчав санскрит в усіх чотирьох відвіданих ним містах: “Закінчивши Київський університет та відбувши трирічне закордонне відрядження (Ляйпціг, Мілан, Париж, Лондон), де він вивчав санскрит <...>” [Папуша 2000, 25]. Проте свою думку автор не підкріплює жодним посиланням на інше дослідження або ж архівні джерела. Відтак, його твердження виглядає не надто переконливим, якщо не сумнівним.

¹⁷ Обидві згадані дати знову ж таки не підкріплені жодним посиланням.

¹⁸ Речення Ю. О. Жлуктенка, запозичене І. В. Папушею.

¹⁹ У літературі щодо року смерті Ф. І. Кнауера зустрічаються три варіанти: 1915, 1917 і 1918 р.

²⁰ О. П. Баранников – “радянський філолог й індолог, засновник школи вивчення сучасних мов у СРСР. З 1922 р. – професор ЛДУ, з 1939 р. – академік АН СРСР. Директор Інституту сходознавства АН СРСР у 1938–1941 рр.” [Баранников // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>].

²¹ Про неоднозначне ставлення до постаті В. І. Кальянова і його наукової діяльності нам відомо [див., Кальянов // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>]. У цій же електронній статті вказується, що В. І. Кальянов був учнем О. П. Баранникова та Ф. І. Щербатського.

²² У статті В. І. Кальянова є примітка, в якій наводяться вихідні дані першої і другої опублікованих праць М. Я. Калиновича з санскритології. Посилання ж на статтю “Концентри індійського світогляду” відсутнє.

²³ Як В. І. Кальянов і О. П. Баранников, І. Д. Серебряков також народився в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Баранников А. П. // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Баранников А. П. Советская индология // **Известия Академии наук СРСР. Отделение литературы и языка.** Т. VII. Москва–Ленинград, 1948.

Білецький О. І. Іван Франко і індійська література // **Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.** Т. XV, вип. VII. Збірник філологічного факультету. № 9. Київ, 1956.

Белецький А. І. **Избранные труды по теории литературы.** Под общ. ред. Н. К. Гудзия. Москва, 1964.

Голоси стародавньої Індії... Голоси стародавньої Індії: антологія давньоіндійської літератури. Перекл. із санскриту [та палі], упорядкування П. Ріттера. Передм. І. Серебрякова. Київ, 1982.

Енциклопедія українознавства... Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т. 3. Львів, 1994.

Жлуктенко Ю. О. **Михайло Якович Калинович.** Київ, 1991.

Жлуктенко Ю. О., Мельничук О. С., Сунцова І. П. Академік М. Я. Калинович – учений, педагог, людина (до 100-річчя з дня народження) // **Мовознавство.** № 5. Київ, 1988.

Завгородній Ю. Ю. Давньоіндійські твори в українських перекладах: 1870–1920-ті роки // **Східний світ.** № 4. 2003.

Загнітко А. **Історія українського мовознавства в особах: Науково-навчальний посібник.** Ч. І. Донецьк, 2006.

Інституту мовознавства... Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України 75, 1930–2005: Матеріали до історії. Київ, 2005.

Избранные труды... Избранные труды русских индологов-филологов. Москва, 1962.

Калинович М. Бхавабхути Шрикантха. Київ, 1918. (Відбиток з “Університетських вістей” за 1917 р.).

Калинович М. Amaryllis. Шалфейные холмы. Лейпциг, 1914.

Калинович М. Я. Концентри індійського світогляду // Література. Зб. перший. Київ, 1928.

Калинович М. Я. Природа и быт в древнеиндийской драме. Київ, 1916. (Відбиток з “Університетських вістей” за 1916 р.).

Калинович М. Я. Природа и быт в древнеиндийской драме // Избранные труды русских индологов-филологов. Москва, 1962.

Калинович М. Лист до О. І. Білецького від 11.XI.1941 // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 162. – Од. зб. 2645.

Кальянов В. И. // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Кальянов В. И. Калидаса – великий поет Индии // **Советское востоковедение.** № 1. Москва, 1957.

Кальянов В. И. Об изучении санскрита в Советском Союзе // **Вестник Ленинградского университета.** № 8. Ленинград, 1957а.

Кальянов В. И., Эрман В. Г. Калидаса. Москва, 1958.

Качуровський І. 150 вікон у світ. 3 бесід, трансльованих по Радіо “Свобода”. Київ, 2008.

Матвієнко А. На мовознавчій ниві // **Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах.** Грудень. № 12. Київ, 2003.

Мельничук О. С. Академік М. Я. Калинович // **Мовознавство.** № 6. Київ, 1978.

Папуша І. В. **Modus orientalis.** Індійська література в рецепції І. Франка. Тернопіль, 2000.

Прицак О. Орієнталістика // **Енциклопедія українознавства.** Перевидання в Україні. Т. 5. Львів, 1996.

Семчинський С. В. Передмова // Жлуктенко Ю. О. Михайло Якович Калинович. Київ, 1991.

Серебряков И. Д. Очерки древнеиндийской литературы. Москва, 1971.

Современная украинская энциклопедия. Харьков, 2006.

Сунцова И. П. Индологический аспект в научном творчестве академика М. Я. Калиновича. Київ, 1988. Рукопис статті (машинопис, с. 1–14).

Сунцова И. П. Михаил Яковлевич Калинович (1888–1949) // **Наукові записки Київського державного університету.** Т. 14. Вип. 2. Збірник філологічного факультету. № 8. Київ, 1955.

Томенко О. М. **Історико-літературна концепція Михайла Калиновича в контексті українського літературного процесу 20–30-х років ХХ століття.** Дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997.

Універсальний словник-енциклопедія. 2-е вид. Київ, Львів, 2001.

Щербань Т. О. Наукові досягнення і компроміси // **Східний світ.** № 1. 2009.

Эрман В. Г. **Очерк истории ведийской литературы.** Москва, 1980.